

Prof. ThDr. Ivo Tretera

Bylo Komenského pojetí světla „předosvícenské“? Základy k metafyzice světla, kterou vypracoval novoplatonismus, položil v návaznosti na Parmenida již Platón. Křesťanskou podobu jí propůjčil především Augustin svou iluminační naukou, dále hlavně Pseudo-Dionysios Areopagita („veškerá jsoucna vděčí za svou existenci výlevům Božího světla“) a Jan Scotus Eriugena („všechny věci jsou lucerničkami zářícími proto, aby ukázaly Boha“). Přes renesanční světelnou metafyziku se novoplatónské podněty přenášejí ke Komenskému, a to zejména zásluhou Mikuláše Kusánského, Campanelly, ale na prvním místě Patrizziho, hlavně jeho myšlenky, že světlo jakožto emanace mysli je duchovní povahy, přesto však je se světlem fyzickým bytostně sourodé neboli téže podstaty. Komenského světelná metafyzika (Cesta světla, Panaugia aj.) se opírá o přesvědčení, že k rozptýlení pochmurného chaosu temnot není jiného prostředku než světlo. Ze světla vzhází poznání věcí, ze tmy neznalost věcí. Existuje trojí světlo: světlo vnější, dosažitelné pro náš tělesný zrak, které ozařuje všechny věci a dává tak vystoupit jejich obrysům, vlastnostem a působení. K němu přistupuje světlo vnitřní, což je záře zažehnutá v mysli rozumného tvora. Jeho paprsky ničí „tmu tmoucí“, původkyni to „ochablosti a otupělosti ducha“. Tam, kde světlo věcí a rozumu nestačí, zasahuje světlo nejvyšší, věčné, které je oním lidským smyslem nepřístupným pavlovským „jasem“, v němž přebývá Bůh. Všechny jednotlivé pochodně rozptýleného světla dlužno soustředit a spojit je v jedno vystupňované světlo universální. A tady se již začíná rýsovat naprosto původní, grandiózní přínos Komenského světelné metafyziky. Komenský na rozdíl od Patrizziho a celé dosavadní novoplatónské myšlenkové tradice se na pouhou světelnou kontemplaci neomezil, nýbrž vyvodil z ní dalekosáhlé praktické důsledky. Postupně se šířící a ustavičně mohutnější proud soustředěného světla universálních škol, universálních knih, universálního jazyka, universálního světelného sboru se nezastavuje u hranice vševědění, nýbrž stává se hybnou silou všeobecné nápravy věcí lidských. Cílem tohoto všeosvícení ústícího ve všenápravu je nejen rozptýlit mlhy pověr, tmou předsudků a mylných soudů, ale zároveň i vyvést člověka z obskurního labyrintu různic, zmatků a zkaženosti k racionálnímu zklidnění, k zjasnění a harmonizaci lidských záležitostí, tedy k poměrům, v nichž může sám sebe najít jako člověka. Jan Patočka někdy v polovině padesátých let v dochovaném zlomku své komparace Komenský a Cusanus formuloval poprvé svůj názor, že přes veškeré zásadní rozdíly lze hovořit o Komenského „podílu na epoše osvícenství“, o jeho „velkém příspěvku rodícímu se středoevropskému osvícenství“ spolu s ohrazením, že jeho „theistický a jaksi konzervativní ráz ve srovnání s osvícenstvím západním, hlavně francouzským, bývá často (až přehnaně často) zdůrazňován“. Důvody této spřízněnosti shledával v Komenského „universalitě“, v „praktičnosti“ a „filosofickém duchu“ jeho učebnic apod. V roce 1961 pak v tehdy nepublikované předmluvě k Cestě světla, vyslovuje už určitější charakteristiku, že „Komenského analogie šíření světla rozumového a fyzického je branou do osvícenství vystavěnou z předosvícenského materiálu“. K tomuto svému názoru se hlásí i v odpovědi na dotaz Julie Novákové (z 17. 7. 1970); jen tu poznamenává, že formulace o „předosvícenství“, kterou u nás vyslovil jako první, by si žádala přesnějšího vysvětlení. Jenže tři roky předtím ve své přednášce na konferenci v Olomouci (1967) Utopie a soustava cílů u Komenského uvedl s velkým kritickým zápalem, ba sarkasmem, snad nejúplnější výčet míst, jež musíme u Komenského považovat za „obzvláště fantastická“, tedy krajně neosvícenská: kromě jiného millenarismus jako „pověstný vrchol blouznění“, profecie, theosofie, mosaická fyzika, geocentrismus, astrologie, „cesta zpět do ráje, živá tiskárna, opravdové perpetuum mobile, kvadratura kruhu, neuhasitelné, samo sebou stále rozmnožované světlo, to není v žádném případě míněno metaforicky, nýbrž zcela vážně.“ Z hlediska našeho tématu je důležité, že ono Komenského sjednocení světél znamenalo sjednocení mysli, rozumu a víry, což se moderní vědecký

přístup (Bacon, Descartes, Galilei) snaží naopak co nejdůkladněji oddělit. Nyní můžeme dát i odpověď na otázku položenou v titulu: Komenského pojetí světla není předosvícenské, s osvícenstvím se příkře rozchází, neboť kontaminuje světlo přirozeného rozumu se světlem nadpřirozeným. Světlo osvícenství (v silném slova smyslu, tj. francouzského) je naproti tomu světlem rozumu autonomního, v jehož nemilosrdné záři se nutně musel i Komenský jevit jako tmář. Přes slovní homonymitu lákající k analogizování jde tu tedy ve skutečnosti o dva odlišné pojmy světla. Na druhé straně však samotná Komenského parabola šířícího se světla, zpodobující osvícenskou ideu neomezeného pokroku i nepřestávajícího rozumového zdokonalování, je předosvícenská ve smyslu náznaku či přípravy osvícenství. Ostatně i pro Komenského by bylo osvícenské pojetí světla nepřijatelné, dal by asi spíše za pravdu romantikovi Novalisovi, že „světlo osvícenství je tvrdé a studené.“ A sám za sebe by zřejmě dodal: je to světlo jen partikulární, ztrácející se zřetele celek, celkovost.

Uveřejněno ve sborníku Dialog na cestě 2 (Praha, Blahoslav 2006)